דרכי התמודדות עם מצבי סיכון ברשת בקרב ילדים ובני נוער

נגה מגן-נגר
משרד החינוך

רוני דיין
משרד החינוך

תקציר

בשנה האחרונה משרד החינוך מקדם את גישת "הבא את המכשיר שלך" (BYOD- Bring Your Own Device) לכיתה. לפי גישה זו, ההוראה והלמידה מבוססות על אמצעי קצה אישיים של התלמידים. לצד היתרונות הגלומים של תהליכי למידה בשילוב BYOD עלולים להתלוות סכנות ברשת האינטרנט בתדירות גבוהה יותר. לאור זאת עורך אגף טכנולוגיות מידע במשרד החינוך מחקרי הערכה בנושא גלישה בטוחה בקרב ילדים ובני נוער. מטרת המחקר הנוכחי להעריך את הרגלי הגלישה, את מצבי הסיכון ואת דרכי ההתמודדות של תלמידים בכיתות ה', ח' ו- יא'. בסקר השתתפו 7,051 תלמידים. נתוני הסקר נאספו באמצעות שאלון לדיווח עצמי שפותח לצורכי משרד החינוך על סמך מדדים בינלאומיים. מהממצאים עולה כי ככל שעולה הגיל נחשפים יותר תלמידים לקרבנות ובריונות במדרג גבוה יותר. היקף הדיווח של התלמידים על חשיפה למידע שהטריד אותם ועל ניסיון של מישהו לפגוע בהם משתנה בהתאם לגורם המעורב: הורים, מורים וחברים. ממצאי המחקר מובילים להמלצות שעיקרן חינוך להתנהלות נבונה ברשת, תוך פיתוח כישורי התמודדות עם הסכנה ברשת לגווניה השונים בקרב בני כל הגילאים בכלל ובקרב התלמידים הבוגרים יותר בפרט.

מילות מפתח: הרגלי גלישה ברשת, מצבי סיכון, דרכי התמודדות, תלמידים

מבוא

האמצעים הטכנולוגיים האישיים משפיעים על אורח החיים של ילדים ובני נוער. הטכנולוגיה האישית מאפשרת להם נגישות מידית, נוחה וקלה למידע ותקשורת ללא תלות במקום ובזמן ובכך יוצרת עבורם מרחב פופולארי ומשמעותי בהווה ובעתיד (Evans, 2013; Simmons, 2014). בצד עושר המידע והתקשורת הזמינה לכל אחד, ישנן סכנות ממשיות לביטחונם (Anastasiades, Vitalaki & Gertzakis, 2008; Sasson, Erez & Elgali, 2011; Valcke, Schellens, Van Keerand & Gerarts, 2007).

בשנה האחרונה משרד החינוך מקדם את גישת "הבא את המכשיר שלך" (BYOD- Bring Your Own Device) לכיתה. לפי גישה זו, ההוראה והלמידה מבוססות על אמצעי קצה אישיים של התלמידים, כמו מחשבים ניידים, טאבלטים, נטבוקים וטלפונים חכמים. התלמידים משתמשים במכשירים אלה לצורכי למידה בתוך בית הספר ומחוצה לו (דיין ואחרים, 2014). ליתרונות הגלומים בתהליכי למידה בשילוב BYOD עלולות להתלוות סכנות ברשת האינטרנט בתדירות גבוהה יותר (Ackerman & Krupp, 2012; McCaney, 2012).

על כן, העשייה בתחום הגלישה הבטוחה בבתי ספר מתמקדת בקידום שלוש מטרות: א. חשיפת הצוותים החינוכיים למרחב המקוון בכלל ולעולמם של הילדים בפרט, תוך כדי מתן כלים לחינוך לגלישה בטוחה ונבונה ברשת האינטרנט; ב. העלאת החשיבות של קיום דו שיח ומעורבות הורים בהרגלי הגלישה של ילדיהם; ג. חינוך התלמידים להתנהלות נבונה ברשת תוך כדי שמירה על אתיקה ומוגנות, שימוש במידע תוך כדי בקרה, זהירות, תבונה, אחריות, יושר וכבוד כלפי הזולת וכלפי המידע, שמירה על זכויות יוצרים, שמירה על פרטיות, ובעיקר ערנות לסכנות. כל זאת תוך כדי הקניית כלים התנהגותיים וטכנולוגיים להתמודדות עם הסביבה הווירטואלית (משרד החינוך, 2011). לאור זאת,

רואה משרד החינוך בחשיבות רבה את הצורך בהערכת התנהגות התלמידים בסביבה הווירטואלית בכל עת והפקת יעדים לפעילות אפקטיבית.

בהתייחס לכך, אגף טכנולוגיות מידע במשרד החינוך עורך מחקר הערכה בנושא גלישה בטוחה בקרב ילדים ובני נוער. תוצאות הסקר נועדו לסייע בקבלת החלטות בנוגע למדיניות החינוך לגלישה בטוחה ברשת ובתכנון תכנית עבודה מערכתית. המחקר עוסק בשלושה היבטים מרכזיים של תחום גלישה בטוחה ברשת: הרגלי גלישה, מצבי סיכון ודרכי התמודדות. איור 1 מתאר את רצף ההיבטים.

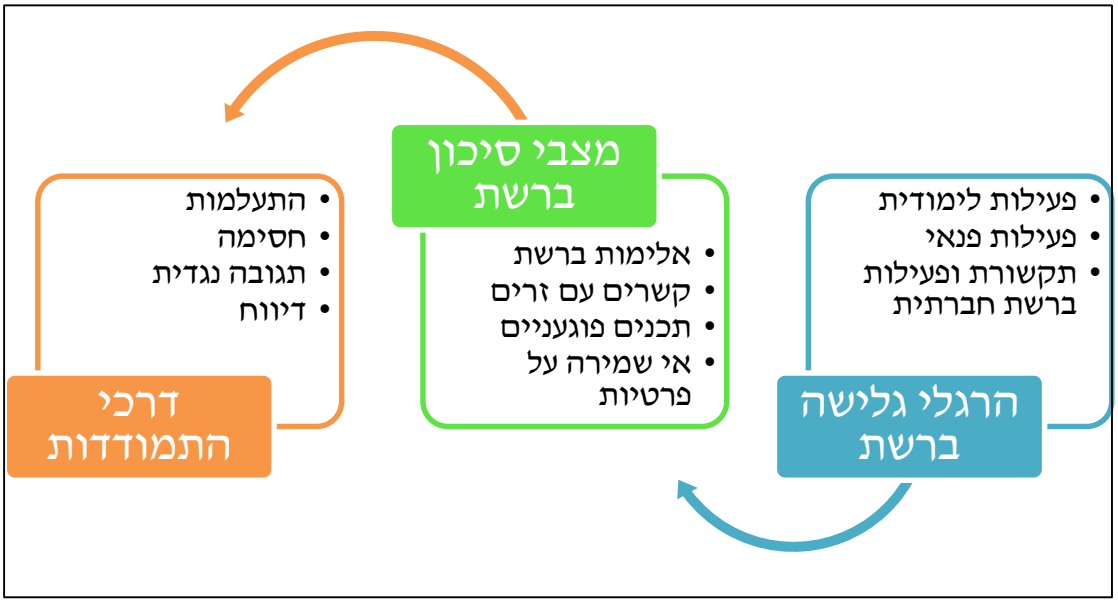

איור 1. רצף היבטים של גלישה בטוחה ברשת האינטרנט

מטרת המחקר להעריך את הרגלי הגלישה, את המודעות למצבי הסיכון ואת דרכי ההתמודדות לסכנות ברשת בקרב תלמידים בכיתות ה', ח' ו- יא'. ממטרת המחקר נגזרות שלוש שאלות מחקר: 1. באיזה רמה משתמשים התלמידים ברשת האינטרנט לשם פעילות לימודית, פעילות פנאי ולתקשורת ופעילות ברשת החברתית? 2. באיזה מידה נחשפים התלמידים למצבי סיכון ברשת האינטרנט הבאים: אלימות ברשת, קשרים עם זרים, תכנים פוגעניים, אי שמירה על פרטיות? 3. באיזה רמה מגיבים התלמידים בכל אחת מדרכי ההתמודדות: היעלמות, חסימה, תגובה נגדית ודיווח?

שיטה

משתתפים

התלמידים שהשתתפו בסקר נבחרו מתוך מדגם ארצי מייצג של כיתות ה', ח' ו- יא' לפי מחוז, מגזר וסוג החינוך (רגיל/חינוך מיוחד) בשיטת דגימת "אשכולות". בסקר השתתפו 7,051 תלמידים מתוכם 3,325 תלמידי כיתה ה' (47%), 2,196 תלמידי כיתה ח' (31%) ו- 1,530 תלמידי כיתה יא' (22%).

כלי המחקר

נתוני הסקר נאספו באמצעות שאלון לדיווח עצמי שפותח לצורכי משרד החינוך על סמך מדדים בינלאומיים. השאלון הכיל 52 פריטים. טווח התשובות נע מ- 1 'כלל לא' עד 4 'במידה רבה'.

הליך המחקר

הודעת השתתפות בסקר נשלחה לבית הספר כחודש ימים לפני ההעברה (דצמבר, 2013), על מנת שבית הספר ייערך הן בהכנת המנהל והמורים והן בבדיקת תקינות המחשבים. ביום העברת השאלון

המורים הסבירו לתלמידים על מטרת השאלון ועל אנונימיות התשובות. השאלון הועבר באופן מקוון. זמן מילוי השאלון ארך כ 20 דקות. לאחר מכן ערכו המורים שיחת אוורור רגשות.

ממצאים

הרגלי גלישה ברשת

הרגלי הגלישה ברשת נבדקו לפי רמת השימושים ברשת לצורכי למידה ופנאי. המדדים היו: חיפוש מידע לימודי, קריאה וכתיבה בפורום הכיתתי, השתתפות בקבוצה ברשת החברתית שפתח אחד המורים לצורך למידה, השתתפות בפעילות של בית הספר/הכיתה בנושא 'גלישה בטוחה ברשת', השתתפות במשחקים, האזנה למוזיקה, צפייה בסרטים, שימוש בצ'אטים ובתוכנות מסרים מידיים כמו: Skype, ooVoo, Viber, העלאת תמונות לאינסטגרם, שליחת הודעות/ תמונות בוואטסאפ (Whatsapp), הירשמות לרשת חברתית, כמו פייסבוק, וואטסאפ, טוויטר. באופן כללי, ניתן לראות שתדירות השימושים לפנאי גבוהה מתדירות השימושים לצורכי למידה, ובאופן משמעותי - האזנה למוסיקה (M=3.23) וצפייה בסרטים (M=3.01).

רוב התלמידים (82%) מדווחים על פעילות ברשת חברתית (פייסבוק, וואטסאפ, טוויטר ועוד). ניתן לראות כי ההתנהגות ברשת החברתית דומה בכל שכבות הגיל, ובייחוד בולט הדמיון בין כיתה ח' לכיתה יא'. רשת חברתית היא סביבת חיים בעבור התלמידים, ולכן המדדים שנבחנו מתארים את שלושת ההיבטים בתחום גלישה בטוחה ברשת המתקיימים בקשר הדוק ומושפעים זה מזה. ההיבט האחד הוא הרגלי הגלישה של התלמידים, כמו 'אני קורא ומגיב לסטטוסים של חברים שלי', ההיבט השני הוא מצבי הסיכון של התלמידים, כמו 'לפני שאני מאשר בקשת חברות חדשה, אני בודק כמה חברים משותפים יש לנו', וההיבט השלישי הוא דרכי ההתמודדות של התלמידים, כמו 'אם מישהו מתנהג אליי באלימות מילולית באינטרנט, אני מחזיר לו באלימות'. איור 2 מתאר את התמונה הכללית הדומה בין שכבות הגיל.

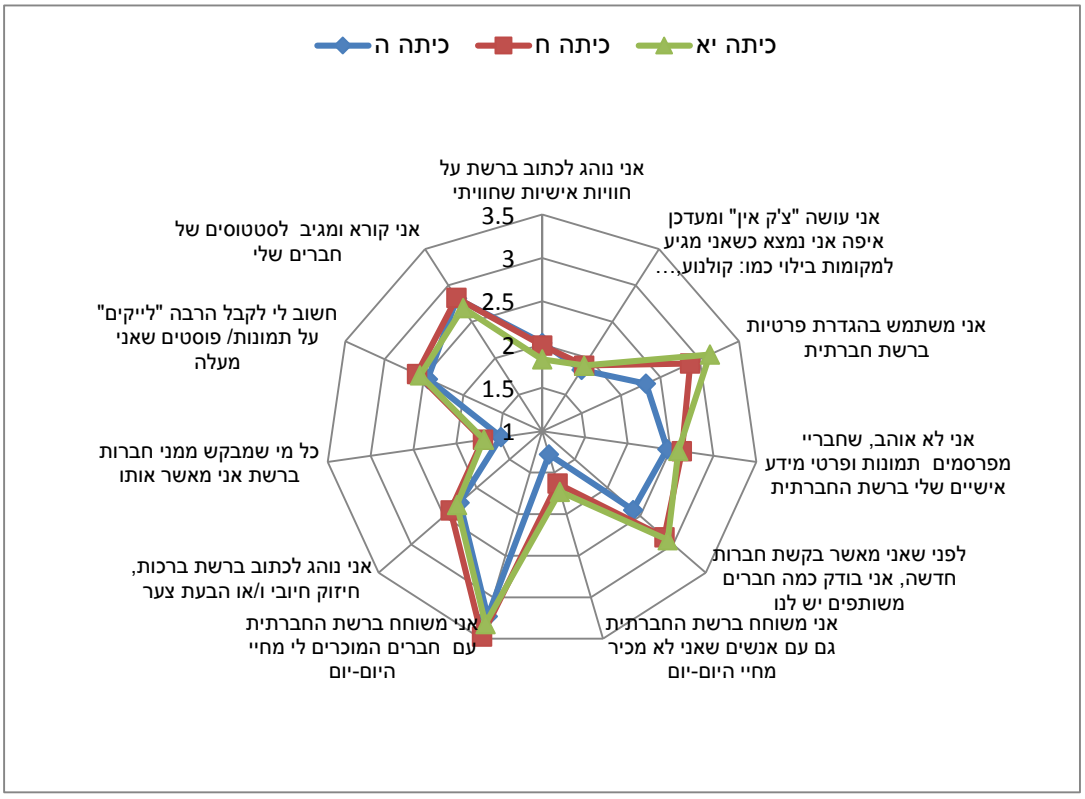

איור 2. פעילות ברשת החברתית בכיתות ה', ח' ו-יא'

,

מצבי סיכון ברשת

מצבי סיכון ברשת נמדדו לפי ארבעה מדדים מרכזיים: 1. אלימות ברשת; 2. קשרים עם זרים; 3. תכנים פוגעניים; 4. שמירה על פרטיות ברשת. להלן יוצגו הממצאים העיקריים:

אלימות ברשת- קורבנות: מצב סיכון שבו מישהו קילל את הקרבן - נמצא כי בקרב תלמידי כיתה ה' נפגעו 21.5% מהתלמידים, בקרב תלמידי כיתה ח' - 38.7% ובקרב תלמידי כיתה יא' - 38.8%. מצב סיכון שבו מישהו הפיץ תמונה במטרה לפגוע בקרבן - נמצא כי בקרב תלמידי כיתה ה' נפגעו 4.5% מהתלמידים, בקרב תלמידי כיתה ח' - 6.3% ובקרב תלמידי כיתה יא' - 9.6%.

מהממצאים עולה כי ככל שעולה הגיל נחשפים יותר תלמידים לקרבנות. ניתן לראות כי הקללות ברשת הן מאפיין בולט ושכיח בקרב בני כל הגילאים. בנוסף, מצב סיכון של התנהגות הנעשית ללא כוונה תחילה פוגעת בקרבן באופן דומה להתנהגות המכוונת לפגיעה.

אלימות ברשת- בריונות: מצב סיכון שבו חברים מפיצים באינטרנט תמונות של מורים כדי לצחוק עליהם או כדי להעליב אותם - נמצא כי בקרב תלמידי כיתה ה' נפגעו 13.9% מן התלמידים, בקרב תלמידי כיתה ח' - 27.3% ובקרב תלמידי כיתה יא' - 43.3%. מצב סיכון שבו הבריון פרסם בכוונה מידע פוגע - נמצא כי בקרב תלמידי כיתה ה' נפגעו 6.3% מן התלמידים, בקרב תלמידי כיתה ח' - 11.1% ובקרב תלמידי כיתה יא' - 16.2%. מהממצאים עולה כי בכל מצבי הבריונות ככל שעולה הגיל נחשפים יותר תלמידים לבריונות. כמו כן ניתן ללמוד כי מצב סיכון של ה'עומד מהצד' בולט ושכיח יותר ממצב סיכון של בריונות ישירה.

דרכי התמודדות

דרכי התמודדות של תלמידים במצבי סיכון נחלקות לארבע דרגות של תגובה: התעלמות, חסימה, תגובה נגדית ודיווח. באופן כללי, נמצא כי ההתעלמות מדברים שליליים ברשת היא הדרך השכיחה להתמודדות במצב סיכון. לעומת זאת, התגובה הנגדית של החזרת אלימות כנגד אלימות מילולית היא דרך להתמודדות המשמשת במידה מועטה מאוד. להלן יוצגו הממצאים העיקריים:

התעלמות - בקרב תלמידי כיתה ה' מעידים על עצמם 59.1% תלמידים כי הם מתעלמים, בקרב תלמידי כיתה ח' - 69.6% ובקרב תלמידי כיתה יא' - 75.4%. חסימה - בקרב תלמידי כיתה ה' מעידים על עצמם 46.3% תלמידים כי הם חוסמים, בקרב תלמידי כיתה ח' - 56.4% ובקרב תלמידי כיתה יא' - 56.1%. תגובה נגדית - בקרב תלמידי כיתה ה' מעידים על עצמם 22.3% מן התלמידים שהם משיבים באלימות, בקרב תלמידי כיתה ח' - 44.4% ובקרב תלמידי כיתה יא' - 44.2%. דיווח- ככל שעולה הגיל ההורים הם הדמות המרכזית במתן מענה לעזרה, אחריהם - החברים ובסוף – המורים.

דיון

הממצאים מראים כי התלמידים פועלים ברשת האינטרנט במגוון שימושים, תוך חשיפה למצבי סיכון שונים. תדירות השימושים של התלמידים בכל הגילאים לפנאי גבוהה יותר מתדירות השימושים לצורכי למידה. ממצא זה מחזק ממצאי סקרים אחרים שנערכו בשנים האחרונות בישראל (גלאון וכהן, 2012; היימן אולניק-שמש ועדן, 2014; וייסבלאי, 2011). הממצא מסביר גם את הסברה כי הפעילות במרחב הווירטואלי הוא המשך טבעי של הפעילות בסביבה הפיזית, שהיא חלק בלתי נפרד מאורח החיים בעידן הנוכחי. לאור זאת מומלץ להדריך את המורים ואת התלמידים להשתמש ברשת במידה רבה יותר ויעילה יותר לצרכים לימודיים המשלבים את מיומנויות המאה ה-21, תוך חינוך לגלישה בטוחה.

אלימות ברשת מתקיימת לרוב מחוץ לכותלי בית הספר, לעומת זאת החוויה הפוגענית צפויה בסביבה הבית ספרית (Willard, 2005). מהממצאים בדבר אלימות ברשת ניתן לזהות מִדרג של סוגי קרבנות ממצב של פרסום תמונה אישית שגרמה לקרבן מבוכה והשפלה ועד איום על הקורבן; ומִדרג בריונות,

ממצב של 'עומד מן הצד' ועד פרסום מידע פוגע ללא כוונה ובכוונה. ככל שעולה הגיל נחשפים יותר תלמידים לקרבנות ובריונות במדרג גבוה יותר. כמו כן ניתן ללמוד כי מצב סיכון של ה'עומד מהצד', בריונות עקיפה, בולט ושכיח יותר ממצב סיכון של בריונות ישירה. לכן מומלץ להשקיע מאמצים ומשאבים רבים יותר בחינוך להתנהלות נבונה ברשת, תוך פיתוח כישורי התמודדות עם הסכנה ברשת לגווניה השונים בקרב בני כל הגילאים בכלל ובקרב התלמידים הבוגרים יותר בפרט.

הבעיות עמם תלמידים מתמודדים ומשתפים בהם את המורים מחייבים את בית הספר לקיים תכניות חינוך מיוחדות לתלמידים והוריהם כדי להיות ערים לבעיות ולתת כלים להתמודדות עמן (Anastasiades & Vitalaki, 2011; Lazarinis, 2010). לפי ממצאי המחקר נראה שהתגובות של התעלמות או חסימה להתמודדות בפתרון מצבי סיכון של התלמידים, כפי שהם מדווחים, מעידה על התמודדות פסיבית ולא מתוך יוזמה והפעלת שיקולי דעת. ייתכן שתגובות כאלה נובעות מחוסר ניסיון או מחוסר כישורים יעילים, לכן מומלץ להמשיך לעודד את התלמידים מצד אחד לא להתעלם ומצד שני לא להחזיר באלימות, אלא לדווח לגורמים המתאימים במידיות.

היקף הדיווח של התלמידים על חשיפה למידע שהטריד אותם ועל ניסיון של מישהו לפגוע בהם משתנה בהתאם לגורם המעורב: הורים, מורים וחברים. ניתן ללמוד שהפנייה למורים נמוכה יחסית בהשוואה לפנייה להורים ולחברים. ייתכן שכל שעולה הגיל מתמעטות האינטראקציות עם המורים, וכתוצאה מכך הקשר האישי עם המורה פוחת. לכן חשוב לבחון עד כמה מחזקת התרבות הבית ספרית את תחושת הביטחון של התלמידים לפנות למורים על מנת לקבל עזרה מועילה מהם.

מקורות

גלאון א' וכהן ר' (2012). *הורים וילדים בעולם מקוון, הורים והורות במציאות דיגיטלית מתפתחת: אתגר ההורות המשמעותית בעידן האינטרנט*. נדלה מ- http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/F70B3A50-D11B-493E-9F9B-2298EDC9917F/151582/elizabet_rina1.pdf

דיין, ר', מגן-נגר, נ', רותם, א', נחמיה, ר', יוסף, א' וכהן- צורני, ע' (2014). *מדריך לבית ספר מתוקשב*. משרד החינוך- אגף טכנולוגיות מידע. מינהל תקשוב ומערכות מידע. נדלה מ- http://sites.education.gov.il/cloud/home/tikshuv/Pages/hamadrich_lbit_sefer_mtukshav.aspx

היימן ט', אולניק-שמש, ד' ועדן, ס' (2014). *אלימות ופגיעות ברשת האינטרנט: מאפיינים, דפוסים, גורמי סיכון וגורמים מגנים בקרב ילדים ובני נוער*. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. נדלה מ- http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/5B2E6358-A9D7-4F8B-83A2-E1F46CB4DF94/185400/Unnamed6.pdf

וייסבלאי, א' (2011). ילדים ברשתות החברתיות באינטרנט. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע. נדלה מ- http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02856.pdf

משרד החינוך (2011). חוזר המנהל הכללי- 9.4-10. אתיקה ומוגנות ברשת האינטרנט. ירושלים: המחבר. נדלה מ- http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/9/9-4/HoraotKeva/K-2012-4-1-9-4-10.htm

Ackerman, A. S., & Krupp, M. L. (2012). Five Components to consider for BYOT/BYOD. IADIS International Conference on Cognition and Exploratory Learning in Digital Age.

Anastasiades, P. S., & Vitalaki, E. (2011). Promoting internet safety in Greek primary schools: The teacher's role. *Educational Technology & Society*, *14*, 71-80.

Anastasiades, P. S., Vitalaki, E., & Gertzakis, N. (2008). Collaborative learning activities at a distance via interactive videoconferencing in elementary schools: Parents' attitudes. *Computers & Education*, *50*, 1527-1539.

Evans, D. (2013). What is BYOD and why is it important? Explained the opportunities and risks of people using their own devices at work. http://www.techradar.com/news/computing/what-is-byod-and-why-is-it-important--1175088

Lazarinis, L. (2010). Online risks obstructing safe internet access for students. *The Electronic Library*, *28* (1), 157-170. Retrieved from www.emeraldinsight.com/0264-0473.htm

McCaney, K. (2012). 9 keys to making BYOD work. Retrieved from http://gcn.com/articles/2012/05/10/9-bestpractices- for-byod.aspx

Sasson, H., Erez, R., & Elgali Z. (2011). Risks on the web: adolescents' perceptions and coping mechanisms. In Yigitcanlar, T. & Fachinell, A. C. (Eds.), The 4th knowledge ledge cities world summit, Brazil 26-27 October 2011 (pp. 350-356).

Simmons, T. (2014). Making BYOD work, has some lessons for business from the classroom. Learning Technology. Retrieved from www.trainingjournal.com

Valcke, M., Schellens, T., Van Keerand, H., & Gerarts, M. (2007). Primary school children's safe and unsafe use of the internet at home and at school: An exploratory study. *Computers in Human Behavior*, *23*(6), 2838-2850.

Willard, N. (2005). Educator's guide to cyberbullying addressing the harm caused by online social cruelty, retrieved from http:///www.asdk12.org/MiddleLink/AVB/bully_topics/EducatorsGuide_Cyberbullying.pdf